

Vélemény Lente Gábor:
*A biológiai kiralitás eredetét értelmező
kémiai reakciók modellezése*
című MTA Doktori értekezéséről

2013. január 10.

1. Bevezetés

Lente Gábor igen kiterjedt tudományos tevékenységéből doktori értekezése témájául a királis reakciók determinisztikus és sztochasztikus modelljeivel foglalkozó munkákat foglalta össze.

A motivációt tartalmazó bevezetés után alapos irodalmi összefoglalót kapunk külön-külön a kísérletekről és az elméleti vizsgálódásokról, ahonnan kiderül, hogy a kiralitás eredetét magyarázó sztochasztikus modellek nagyon hiányoztak a korábbi tanulmányokból. Rövid termodinamikai kitérő után következik a dolgozat legjobb része: a CDS modell definíciója után részletes kifejtését kapjuk a sztochasztikus térképezésnek, ami igazi áttörést jelent: általános módszert ad ugyanis arra, hogy mikor érdemes determinisztikus modellt használni, és mikor kell sztochasztikust. Ebben a témakörben idáig Kurtz általános (de nem teljesen általános) eredménye volt ismert a két modell hasonlóságáról, továbbá a momentumokra vonatkozó egyenletek. A két modell esetenkénti kvalitatív különbözőségét pedig gyakran illusztrálták példákon. A dolgozat tartalmi részét a kísérleti eredmények CDS modellen alapuló meggyőző értelmezése zárja.

2. Tartalmi kérdések és megjegyzések

8. oldal, 6–7. sor Ezt követően egy szabadalmi dokumentumban... – Hogyan lehetséges, hogy szabadalmat jelentettek be olyan eredményről, amely tudományos publikációban már megjelent?

15. oldal, 17–18. sor ...kezdeti kiegyensúlyozatlanságot erősíti fel. Az

irreverzibilis Frank-modell determinisztikus modelljében a stacionárius enantiomerfelesleg pontosan akkor különbözik nullától, ha a kezdeti koncentrációk különbözőek. Az állítás nyilván igaz a

$$\dot{a} = -a(g \circ r + g \circ s) \quad \dot{r} = a g \circ (r) \quad \dot{s} = a g \circ (s)$$

alakú egyenletekre is, ha g csak pozitív értékeket vesz fel; kérdés, lehet-e tovább is általánosítani?

15. oldal, –2. sor A fenti irreverzibilis modell elsőrendű lépéseinek sebessége nem függ a keletkező királis molekulafajta koncentrációjától, tehát a reakció el tud indulni, ha kizárólag az akirális előanyag van jelen. (Cruz és mtsai cikkének első ábráján épp ilyen kezdeti feltétel szerepel.)

16. oldal, 13. sor és 118. oldal, 25. sor Hatféle vs. négy különböző típusú. A hatból négyet tartott meg a Jelölt?

17. oldal, 22–23. sor Sajnálatos, hogy itt a Jelölt nem adja meg, milyen értelemben használja a részletes egyensúly és a mikroszkopikus reverzibilitás fogalmát, ezek ugyanis az irodalomban sokféleképpen szerepelnek, egyes szerzőknél például azonos értelemben. (A mikroszkopikus reverzibilitás számomra igen laza definíciója később, a 42. oldalon megjelenik.) A determinisztikus reakciókinetika modern elméletében használatos módon (lásd például [1]) egy (tömeghatás kinetikájú) modellt részletesen kiegyensúlyozottnak nevezünk, ha létezik olyan pozitív stacionárius koncentrációvektor, amellyel számolva minden reakciólépés sebessége azonos a reakciólépés megfordításának sebességével. Megjegyzendő, hogy a sebességi együtthatók két különböző irányban vett szorzatának egyenlősége a körök mentén ennek sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele. Célszerű a mikroszkopikus reverzibilitás fogalmát fenntartani a CDS modell esetére; szemben azzal a (szintén előforduló) definícióval, amely a két irányban vett sebességi együtthatók egyenlőségével definiálja ezt a fogalmat, ez ugyanis nem látszik hasznosnak.

Nevezhetjük a reakció viselkedését szabályosnak (Horn és Jackson terminológiájával kvázitermodinamikusnak), ha minden sztöchiometriai kompatibilitási osztályban létezik egyetlen pozitív stacionárius pontja, amely relatíve aszimptotikusan stabilis. Shear, Higgins és Volpert 70-es évekbeli eredményei mutatják, hogy a szabályos viselkedésnek a részletes kiegyensúlyozottság elegendő (de nem szükséges) feltétele. Feinberg és Horn kimutatta, hogy a komplexkiegyensúlyozottság is elegendő, bár szintén nem szükséges feltétele a szabályos viselkedésnek. A komplexkiegyensúlyozottságnak viszont egyszerűen ellenőrizhető elegendő feltétele az, hogy a reakció gyengén megfordítható és deficienciája nulla.

Mindezek az eredmények olyan Ljapunov-függvények alkalmazásán alapulnak, amelyek emlékeztetnek a szabadentalpiára.

Nagyon kevésbé meglepő mindezek után, hogy egy olyan modellben, amelynek deficienciája 2, a szabadentalpia rendszer szerinti deriváltja nem negatív. Az is világos a fentiekből, hogy a szabályos viselkedés (a Jelölt terminológiájában: megfelelés a 2. főtételeknek) nem vonja maga után nemhogy a részletes egyensúlyt, de még a komplex kiegyensúlyozottságot sem.

20. oldal Néhány további magyar szerző a sztochasztikus kinetika irodalmából: Botár László, Lengyel Béla, Prékopa András, Révész Pál, Török Ferenc stb.

21. oldal, 1. sor Az egyenletek száma (tömegmegmaradásnak eleget nem tevő, tehát például be- vagy kiáramlást leíró rendszerekben) lehet – megszámlálhatóan – végtelen is, ami szintén okozhat gondokat.

- 21. oldal, 6. sor** A rendezőfüggvénynek nem *kihagyások nélkül*nek, hanem inkább invertálhatónak (és az inverzének könnyen számolhatónak) kell lennie. Kérdés, hogy nem felel-e meg erre a célra (egyszerűbb esetekben) a

$$(c_1, c_2, \dots, c_k) \mapsto 2^{c_1} 3^{c_2} \dots p_k^{c_k}$$

függvény, ahol p_k a k -adik prímszám? Néhány anyagfajta és néhány molekula esetén a megjelenő függvényértékek még kezelhetőnek tűnnek.

- 21. oldal, –4. sor** A determinisztikus és a sztochasztikus modell közti kapcsolatot fejezik ki a momentumokra vonatkozó egyenletek is. Továbbá: Kurtz feltételezi a részletes kiegyensúlyozottságot. Lát-e a Jelölt valami reményt a tétel kiterjesztésére?

- 23–24. oldal** A sztochasztikus szimulációról kétségtelenül Gillespie írta a legtöbb cikket, de az algoritmus Doob tételén alapul (amely szerint tiszta ugró Markov-folyamatok két ugrása között – megfelelő paraméterű – exponenciális eloszlású időtartam telik el), és Schaad 1963-ban, Lindblad és Degn 1967-ben, Hanusse 1973-ban speciális esetekre már közölte. Általános közelítő és pontos programjaink 1972-ben, illetve 1976-ban készültek el (Sipos Tamással, Érdi Péterrel és Hárs Verával közösen), jelenleg a *Mathematicában* megírt változatot használjuk. Gillespie legújabb cikkeiben kétségtelenül találhatók hasznos gyorsítási ötletek.

- 28. oldal** Plasson és mtsai modelljében nem szerepel az akirális előanyag, ezért minőségileg más, mint Saito és Hyuga modellje, illetve a Fank-modell.

- 31. oldal, 5. sor** G_{shift} jelentése?

- 35. oldal, 6. sor** A modellről igazolható, hogy a paraméterek és kezdeti feltételek bármely értéke esetén stacionárius végállapothoz vezet. Ez nyilván úgy értendő, hogy a Saito és Hyuga konkrét modelljének létezik aszimptotikusan stabilis stacionárius pontja. (Hiszen általában CSTR-ben előfordul multistacionaritás, határciklusok és káosz egyaránt.)

- 35. oldal, 21. sor** az áramlás hatása... Ez igaz, de nem triviális.

- 35. oldal, –4. sor** Annál kevésbé meglepő, hiszen az előző mondat szerint a kibővített modell formálisan azonos a korábbival, csak mások a sebességi együtthatók.

- 36. oldal** Valóban lényegtelen kérdés, de nem értem, hogyan merülhet fel, hogy egy energiára nézve nyílt rendszert zártnak nevezzen valaki; lehet anyagra nézve zártnak nevezni.

- 43. oldal, (E4.19)** Ezzel – a sajnálatosan elterjedt – egyenlettel az a probléma, hogy nem tesz különbséget a kinetikai szempontból különböző $A + 2R \rightarrow 3R$ és $A + R \rightarrow 2R$ reakciólépések között.

- 43. oldal** Mi az, hogy elemi reakció? (A IUPAC definíciója [An elementary reaction is a chemical reaction in which one or more of the chemical species react directly to form products in a single reaction step and with a single transition state.] tautologikus és ellentmondásos.) A későbbiekből szerencsére kiderül, hogy itt pontosan azt jelenti, hogy sebességét a kinetikai tömeghatás törvénye adja meg.

- 46–49. oldal** Az irreverzibilis háromszögreakció gyengén megfordítható, deficienciája nulla, tehát szabályos viselkedésű. (Ettől még a koncentráció-idő függvények képesek lehetnek oligooszillációt mutatni, például amikor az összes sebességi együttható azonos.)
- 51. oldal, 31. sor** Amikor könyvre hivatkozunk, érdemes megadni az oldalszámot is (bár talán épp itt nem ...).
- 57. oldal, (E5.26)** Nem szerencsés a t argumentum elhagyása.
- 57. oldal** az állapotvalószínűségek minden információt megadnak Csak az átmenetvalószínűségekkel együtt! Rögzített állapotvalószínűségek mellett még az se biztos, hogy a folyamat Markov-tulajonságú.
- 59. oldal, 6. sor** „függetlenmolekula-megközelítés” Azonos ez Fredrickson [2] módszerével?
- 65. oldal** Nyilván az $(1, 0, 0)$ kezdeti feltétel mellett.
- 70. oldal** McQurrie [3] közöl olyan javítást, amelyben a hipergeometrikus függvény szerepel, de nem tudom, hogy ugyanarra vonatkozik-e.
- 74. oldal, 1. bekezdés** s_0 és $[S]_0$?
- 104. oldal, 9. sor** nem alkalmazható Kurtz tétele olyan megfordítható reakciókra vonatkozik, amelynek determinisztikus modellje részletesen kiegyensúlyozott.
- 6. fejezet** Az illesztéseknél jó lenne látni a reziduálokat.
- 108. oldal** Az Asakura-reakcióra adott másodrendű modell meredekebb eloszlásfüggvényt ad, mit az elsőrendű, ezáltal jobban közelíti a kísérleti adatokat. Az illesztés szempontjából nem lenne-e célszerű magasabbrendű katalízist figyelembe venni (ami azután persze kémiai szempontból vet fel értelmezési problémákat)?
- 135. oldal** A reprodukálhatatlanság és a sztochasztikus jelleg viszonyáról szól Singer [6] cikke, talán érdekes lehet.

3. Értékelés

A Jelölt tézisei közül a 3.6. és 3.14. számút részben újnak tartom, a többit új tudományos eredménynek fogadom el, sőt, kiemelkedően fontosnak tartom az 1. és a 8–12. tézist, Lente Gábor értekezése átlagon felüli munka, a sztochasztikus kinetika valóságos kísérletekre való alkalmazásával (több területen is) és a sztochasztikus térképezés kidolgozásával nemzetközileg is jelentős eredményeket tartalmaz – amint azt a hivatkozások magas száma és egyéb elismerései is mutatják –, és mindezek alapján javaslom

a nyilvános vita kitűzését és értekezés elfogadását.

4. Függelék

Az alábbi apróbb észrevételek és javaslatok esetleg a továbbiakban is hasznosak lehetnek, hiszen a Jelölt szerkesztőként is tevékenykedik. De a részletek előtt: az értekezés fogalmazását és külső alakját tekintve egyaránt gondos munka.

4.1. Rendszeres hibák

A kívánatosnál (nulla) többször fordul elő néhány kifejezés:

történik, történő: 14., 18., 20., 23., 59., 74., 116., 118., 133. oldal;

lehetővé vált, lehetséges, van lehetőség, lehetőség nyílt: 14., 36., 56., 63., 71., 108., 125., 132., 133., 135. oldal;

4.2. Változtatási javaslatok

Örültem volna annak, ha a Jelölt elkerüli a termodinamika II. főtételel szokásosan társított érzelemdús igéket, amilyen a megenged, megtilt, megsért (megsértődik...?).

Az elterjedt *analitikus* kifejezés helyett a (senki más által nem használt) *szimbolikus* kifejezést jobbnak tartom.

A képletek részei a mondatoknak, tehát utánuk – szükség esetén – pont, illetve vessző jár.

5. oldal, 12. sor: $^{3-5} \rightarrow ^{3-5}$

(A hasonló jellegű hibákat további előfordulásuknál nem jelzem.)

7. oldal, 7. sor: túl menő $\rightarrow$ túlmenő

7. oldal, 8. sor: lényegre törően $\rightarrow$ lényegretörően

7. oldal, 13. sor: hivatkozza $\rightarrow$ idézi

7. oldal, –4. sor: jelenségeket $\rightarrow$ jelenségek

9. oldal, 5. sor: aminosvak $\rightarrow$ aminosavak

10. oldal, 13. sor: reakció $\rightarrow$ reakciója

12. oldal, 2. sor: ismert példa $\rightarrow$ ismerünk példákat

12. oldal, 12. sor: amely $\rightarrow$ amelynek

12. oldal, –9. sor: reakciórendszerekben $\rightarrow$ reakciórendszerek

14. oldal, 4. sor: nagy száma $\rightarrow$ sokfélesége

15. oldal, 5. sor: hivatkozott $\rightarrow$ idézett

16. oldal, 17. sor: majd 6.2.3 $\rightarrow$ majd a 6.2.3

18. oldal, 7. sor: energiabetáplálás képzelt el $\rightarrow$ energiabetáplálást feltételezett

18. oldal, 11. sor: hivatkozott $\rightarrow$ idézett

18. oldal, 9. sor: természetese $\rightarrow$ természetesen

18. oldal, –4. sor: értekezésben $\rightarrow$ értekezés

19. oldal, –11. sor: elkezdésékor $\rightarrow$ elkezdésekor

21. oldal, 6. sor: az $f(c_1, c_2, c_3, \dots, c_k)$ függvény $\rightarrow$ az f invertálható függvény

25. oldal, 24. sor: zárófejezetében a publikált $\rightarrow$ záró fejezetében a mások által publikált

27. oldal, 9. sor: Saito and $\rightarrow$ Saito és

28. oldal, 1. sor: A4.1. ábra $\rightarrow$ A4.2. ábra

29. oldal, –2. sor: szabadentalpia $\rightarrow$ szabadentalpia-sűrűség

40. oldal, –4. sor: nyílt rendszerek termodinamika analízise $\rightarrow$ Nyílt rendszerek termodinamikai analízise

45. oldal, 5. sor: valódi egyensúly $\rightarrow$ a kinetikai differenciálegyenlet pozitív stacionárius pontja

52. oldal, 17. sor: paraméter $\rightarrow$ paramétert

53. oldal, 10. sor: van $\rightarrow$ van,

53. oldal, –2. sor: részecskéknek $\rightarrow$ részecskének

54. oldal, 9 – 10. sor: elsőrendű reakcióhálózat $\rightarrow$ rekeszrendszer (vö. $X \rightarrow Y + Z$)

55. oldal, 14. sor: differenciálegyenlet-rendszert $\rightarrow$ differenciálegyenlet-rendszer
56. oldal, 6. sor: értékét $\rightarrow$ értékét a
56. oldal, –6. sor: komplex függvénytanra $\rightarrow$ komplex számok használatára
58. oldal: a szummák alatti szövegek tipográfiája hibás
60. oldal, 13. sor: $k_{21} > 0, k_{12} = 0 \rightarrow k_{12} > 0, k_{21} = 0$
61. oldal, 11. sor: probléma $\rightarrow$ probléma a
62. oldal, 10. sor: megfordítható, $\rightarrow$ megfordítható
62. oldal, 13. sor: ez $\rightarrow$ ez az
64. oldal, –3. sor: számok $\rightarrow$ számok a
70. oldal, 7. sor: adják $\rightarrow$ adja
70. oldal, 7. sor: Ezt $\rightarrow$ Ez
74. oldal, 15. sor: egyenlettel $\rightarrow$ egyenlettel.
108. oldal, 3. sor: ábrán $\rightarrow$ ábra
109. oldal, 12. sor: eloszlási függvény $\rightarrow$ eloszlásfüggvény
109. oldal, 13. sor: két bétaeloszlásból összetett képlet $\rightarrow$ két bétaeloszlás keveréke
110. oldal, 1. sor: A2.2 $\rightarrow$ A6.2
118. oldal, 24. sor: figyelembe vételére $\rightarrow$ figyelembevételére
121. oldal, 14. sor: kiindulás $\rightarrow$ kiindulási
124. oldal, 9. sor: valószínűsíti $\rightarrow$ mutatja
124. oldal, –1. sor: sem sokkal kisebb $\rightarrow$ sokkal kisebb!
129. oldal, 4. sor: enantiomerfeleslegek $\rightarrow$ enantiomerfeleslegek
131. oldal, 2. sor: kísérletet $\rightarrow$ kísérletek
133. oldal, 3. sor: Runge-Kutta módszer $\rightarrow$ Runge–Kutta-módszer

Hivatkozások

- [1] M. Feinberg. Necessary and sufficient conditions for detailed balancing in mass action systems of arbitrary complexity. *Chem. Eng. Sci.*, 44(9):1819–1827, 1989.
- [2] A. G. Fredrickson. Stochastic triangular reactions. *Chem. Eng. Sci.*, 21:687–691, 1966.
- [3] D. A. McQuarrie. Corrections: Stochastic approach to chemical kinetics. *Journal of Applied Probability*, 5(2):484–485, 1968.
- [4] F. Sagués, L. Ramírez-Piscina, and J. M. Sancho. Stochastic dynamics of the chlorite-iodide reaction. *J. Chem. Phys.*, 92(8):4786, 1990. A recently proposed theoretical framework appropriate to the study of the stochastic behavior of several chemical systems is used to analyze the irreproducibility of the observed reaction times in the chlorite-iodide clock reaction. Noise terms are incorporated.
- [5] F. Sagués and J. M. Sancho. A Langevin approach to the macroscopic stochasticity of chemical systems. *J. Chem. Phys.*, 89(6):3793, 1988. Multiplikatív zaj.
- [6] K. Singer. Application of the theory of stochastic processes to the study of irreproducible chemical reactions and nucleation. *Journal of the Royal Statistical Society B*, 15:92–106, 1953.
- [7] A. Szabó. Fluctuations in the polymerization of sickle hemoglobin: a simple analytical model. *J. Mol. Biol.*, 199:539–542, 1988.

Budapest, 2013. január 10.

(Tóth János)
a matematikatudomány kandidátusa
habilitált egyetemi docens